

УДК 37 (477(09+821.161.2(07)(09)))

Л. І. Йовенко,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань)

ОБРАЗИ ГЕРОЇВ У ПОЕМІ «СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» ТА ЇХНЕ ТРАКТУВАННЯ У ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті на основі аналізу поеми «Слово о полку Ігоревім», а також окремих шкільних підручників ХХ століття, здійснено характеристику образів героїв художнього твору, з'ясовано їхнє трактування в історії літературної освіти означеного періоду. Встановлено, що образи героїв поеми зумовлені реаліями дружинного побуту кінця XII століття, віддзеркалюють світоглядні уявлення особистості означеного періоду, а також символізують невмирущі ідеї патріотизму, національної волі, честі, єдності, прагнення утвердити національну самобутність українського народу. Зроблено висновок, що поема «Слово о полку Ігоревім» у шкільних підручниках ХХ століття трактувалася як апофеоз воїнської доблесті, вірності Батьківщині, відваги й хоробрості. Найкраці лицарські чесноти українців, що втілювалися в образах героїчної поеми, слугували цілям радянської ідеології, адже спрямовувалися на формування радянського патріотизму й інтернаціоналізму, розуміння згубності чвар для добробуту «широких народних мас».

Ключові слова: герой, героїзм, патріотизм, історія літературної освіти, шкільні підручники, українська література, духовний світ особистості.

Постановка питання. Однією з перлин світової літератури, найвизначнішим зразком орнаменталізму й усього давньоукраїнського письменства є героїчна поема «Слово о полку Ігоревім». Пісня-заклик, сповнена любові до Батьківщини, власного народу, втілила роздуми автора-патріота про долю рідної землі, піклування про її благополуччя. Клич до єднання руських князів перед вторгненням половецьких військ є головною ідеєю художнього твору, якій підпорядковані всі образи й поетичні засоби. Бурхливі фантазійні сплески, поетичний талант творця «Слова...» дали змогу втілити свої шляхетні переконання в потужні й автентичні художні образи.

Протягом тривалого періоду російські, радянські й деякі українські літературознавці розглядали «Слово» як частину розділу «Російська література», захищалися дисертаційні дослідження, в яких пам'ятка «виривалася» з національної культурної спадщини українців.

«Слово о полку Ігоревім» має надзвичайний педагогічний потенціал, найбільша цінність якого виявляється в патріотичній державній ідеології, любові до Батьківщини, палкому заклику князів до єдності, боротьби з ворогом лише спільними зусиллями. Пранаціональна й політична ідеї «стали вічними в Україні-Руси, бо вони ніколи не забувалися, ніколи не минали, хоч не завжди реалізувалися... Цю безсмертність ідеології «Слова», його полум'яну патріотичність якимось чином не замчали перші дослідники пам'ятки, а власне в них безконечно велике значення її, – це запевіти українцям, а може й усьому слов'янству на вічні віки!», – стверджував І. Огієнко [7, с. 151 – 152].

Огляд досліджень і публікацій. Неупереджений аналіз художніх образів поеми «Слово о полку Ігоревім» здійснили В. Балушок, І. Огієнко, О. Сліпушко, М. Тимошик та ін. Зокрема, переосмислюючи історію раннього українського письменства, М. Тимошик говорить про печальну тенденцію, згідно з якою більша частина рукописних шедеврів, що творилася на території України-Руси, в результаті «наглих грабунків вивозилася здебільшого в північному напрямку й ніколи вже назад не поверталася» [10, с. 7]. Шляхом фальсифікації тексти цих шедеврів ставали ніби власністю і витвором уже іншої етнічної спільноти. Однак навіть такі маніпуляції не змогли викоренити української сутності, мовних особливостей, ідейного й тематичного наповнення, що ґрунтувалися на культурних особливостях українського народу.

Переконливі аргументи на користь українського походження твору знайшов І. Огієнко. Поряд з виділенням мовних особливостей, притаманних українській мові XII століття, серед доводів ученого – наголошування на особливостях державницької патріотичної ідеології та громадянської позиції автора. Творець поеми був ідеологом єдності Русі як державного утворення зі столицею в Києві й саме тому змальовує могутність старих князів, закликає повернутися до цих часів. Зміст твору, на думку І. Огієнка, вказує на унікальний патріотизм його автора, який походив з південної частини Русі-України, бо був добре обізнаний з традиціями цієї землі, військовою та книжною справами, людиною начитаною та надзвичайно талановитою [7, с. 33 – 35].

Авторами критичних статей у шкільних підручниках ХХ століття були О. Білецький, М. Возняк, М. Грицай, Й. Застирець, С. Єфремов та ін.

Метою статті було висвітлити сучасну трактовку образів «Слова» та простежити їхню інтерпретацію у шкільних підручниках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Насамперед привертає увагу читача величний образ Бояна, який з'являється на початку поеми і вводиться автором з метою вираження особистих мистецьких смаків та суспільно-політичних поглядів. «Начати же ся ти пьсни по былинамъ сего времени, а не по замышленью Бояню. Боянь бо вѣщи, Аще кому хотяще пѣснь творити, то растѣкашеся мыслию по древу, шрѣмь волком по земли, шизымь орломъ подь облакы [11, с. 356]. Така презентація образу співця зумовлена уявленням прашурів про три яруси світу та Світове Дерево як їх модель. Боян для автора «Слова» є Великим Просвітленим, бо завдяки всеохопності власного творчого доробку, перебуває одночасно в усіх сферах буття. Згідно з міфологічним ученням, вовк символізує світ Нави і має різноманітну трактовку у наукових джерелах: від «розшматовуючи здобич тварина», «звір-убивця» до «усевидюність, усевладність, набуття певних магічно-священних функцій, таємних знань» [12, с. 131–139]. В індоєвропейській міфологічній традиції це – надзвичайно складний символ. Він, як хижак, втілює смертоносне начало, належить до потойбічного світу, царства мертвих [8]. Історик Л. Залізняк вважає, що «вовк» і давньоруське «волхв» за давньоруською транскрипцією – одне й те саме слово [4, с. 142].

У багатьох народів Євразії вовк, насамперед, пов'язувався з культом вожака бойової дружини [6, с. 242].

Отже, можемо провести аналогію згаданого у «Слові о полку Ігоревім» князя Всеслава, який «великому Хорсові вовком путь перебігав», «людям суд чинив, Князям городи городив, а сам вночі вовком бігав» [10, с. 45] із билинними богатырями Волхою Всеславовичем і Вольгою. Їхня здатність обернутися на звіра використовувалася не тільки для того, щоб вивідувати плани ворогів, а й для здобування їжі, швидкого подолання значних відстаней, можливості захопити ворога зненацька.

За свідченнями істориків, воїни скіфських загонів, які славилися своєю відвагою та сміливістю і склалися переважно з молоді, називали себе вовками-псами [1, с. 160], а слов'янські воїни перед боєм підбадьорювали себе вовчим завиванням. За часів козацтва вовк вважався втіленням образу ідеального воїна, оборонця рідної землі та віри християнської. Вірили в те, що козацькі ватажки вміли перетворюватися на вовка або собаку, як-от отаман Сірко, Семен Палій та інші козаки-характерники. Отже, образ вовка бере свій початок в індоєвропейській військовій традиції, в якій існував культ воїна-звіра, воїна-вовка.

Орел є символом неба (святу Прави, духовного світу богів), царської влади, величі, благородства, сили, мужності, Воскресіння, душі християнина, він був супутником сонячних богів [17, с. 466–468], а білка, що пересувається по Дереву, є втіленням зв'язку між Потойбіччям, Землею і Небом.

Така презентація Бояна свідчить про захват і преклоніння перед мистецьким талантом співця, а надто вмінням славити («свивать славы оба-полы сего времени» [11, с. 359]), тобто оспівувати героїчні дії як сучасників, так і прабатьків. Таким чином, Боян існує поза часом, оскільки поєднує риси співця старовинних часів та поета XII століття, а також реалістичну та міфологічну суть.

Варто сказати, що автор слова, закликаючи князів до об'єднання навколо Великого Князя Київського, підкреслює насамперед їхні лицарські чесноти, хоробрість, мужність тощо.

Образ князя Ігоря набув різноманітного трактування в літературознавстві. Зрозуміло, що автор поеми не надто прославляє князя, говорить про нього доволі стримано, однак визнає його безстрашність, відвагу, відчайдушність, порівнює його із соколом, сонцем (загалом військову вправність руських князів автор називає вільним польотом соколів). Ігор – мужній витязь, який виступає у похід, ігноруючи будь-які застереження. Він прагне здобути перемогу над половцями, випити води з Дону. Саме тому воїни вирушили у похід, «ишучи себѣ чти, А князю – славы», що по суті не є похвалою, а засудженням автором нерозсудливого бажання слави [11, с. 362]. Загалом автор присвячує цьому князеві лише кілька слів, коли зауважує, що перед зорями герой полки повертає. Незважаючи на невтішний результат походу, образ виписується у позитивному ключі: Ігор тікає з полону як вільнолюбива і смілива особистість. Вся Русь радіє з приводу повернення Ігоря. Характер і діяльність князя визначається історичними подіями і вказують на неоднозначність героя, який втілює як позитивні, так і негативні риси. Князь Ігор – це особа, яка відображає політичні тенденції руської політики кінця XII століття. Він – мужній лицар, палкий патріот, але надзвичайно нерозсудлива людина, бо турбується про власні честь і славу, невілюючи стратегічні інтереси Давньоруської держави. Як зауважує О. Сліпущко, «характерна для середньовічного мислення ідеалізація героїв при творенні образу фактично відсутня. Похід Ігоря подається як такий, що був здійснений без дозволу Святослава, таємний, бо князь прагнув усю славу здобути собі» [9, с. 21]. Ігнорування природного знамення, а також вістки про нерівність сил, набувають критичного звучання в устах автора, який прямо звинувачує князя в нещастях, які відчували після поразки Ігоря відразу три князівства. Митець детально виписує похід Ігоря, аби продемонструвати всю марність таких вчинків. Образ героя показано у динаміці, адже переконуємося, що Ігор зрозумів власну помилку й переосмислив свої погляди: князь підтримує ідеї Володимира Мономаха і стає нащадком його замислу об'єднання Русі. Еволюціонувавши, образ князя символізує заперечення міжособної політики династії Ольговичів, яке репрезентовано у творі спогадом про річку Стугну.

Варто зазначити, що персонажі «Слова о полку Ігоревім» характеризуються «буйством», а надто ця риса вирізняла рід Ольговичів. Ігорь висловив бажання дійти до гирла Дону, маючи незначну кількість воїнів. Подібне «буйство» притаманне й князю Всеволоду, який символізує досконалого лицаря. Князя зображено у золоченому шоломі, на коні, він мужньо знищує ворога. Автор виводить Всеволода як справжнього епічного героя, гідного ватажка сміливих воїнів. «У пориві бою він забув про все: славу, смертельну небезпеку, рідне місто, красуню дружину Ольгу Глібівну. Всеволод – могутній, сміливий воїн, вірний у дружбі, але необережний у бою, недалекоглядний. Він хороший воїн, але поганий політик. В інтерпретації автора, Всеволод Тур – Буй і Яр. Така подвійна характеристика князя свідчить про надзвичайно «буйний» характер героя, порівняно з Ігорем, Ребриком, Давидом, Романом і Мстиславом. По відношенню до них автор теж використовує характеристику Буй, але без Яр і Тур. Очевидно, ця риса характеру проявилася саме в особі Всеволода», – пише О. Сліпушко [9, с. 22]. Таким чином, Всеволод є втіленням «буйства», яким народна уява наділила героїв билин, народних оповідань тощо.

«Слово о полку Ігоревім» протягом історії не раз ставало знаряддям ідеологічної пропаганди. Зокрема, під час Другої світової війни, коли німці заповнили Україну і Росію, «Слово» (особливо в Росії) використовувалося як засіб підвищення патріотизму, видавалося у величезній кількості екземплярів. «Повстанські відділи на своїх прапорах писали: «За Землю Русскую, за рани Ігореві, буюго Святославлича!». А партизанський відділ міста Рильська виписав на своєму бойовому прапорі: «Луце потяту быти, нежели полонену быти!», – зазначає І. Огієнко [7, с. 160]. Окрім цього, дослідник стверджує, що коли влітку 1944 року одна українська повстанська група пробивалася до Дніпра та знищувала по дорозі ворога, «отаман групи, підбадьорюючи своїх вояків, кликав до них: «До Дніпра Славути, щоб іспити шоломом синего Дону!». Досягнувши Дніпра, повстанці попадали на коліна, поздіймали свої бойові шоломи, і ним напилися води з Дніпра-Славутича!... Достойні сини України!..» [7, с. 161].

Розглянемо, як розглядалися образи героїв «Слова о полку Ігоревім» в історії літературної освіти. У підручнику «Історія української літератури від найдавніших часів по нинішній день» Й. Застирця (1902 р.) подано невелику кількість інформації про «Слово о полку Ігоревім». Зокрема, перераховані найвиразніші, на думку літературного критика, фрагменти поеми, серед яких – втеча Ігоря з полону, згадка про Бояна, плач Ярославни тощо. Вчений акцентує увагу читача на патріотизмі автора «Слова» та міфологічних рисах, які притаманні образам твору. «Автор Слова се поет-патріот княжого времени, жадає пімсти за зневагу рускої землі. До сего твору вмшав мітологію сканлинавсько-руську, котра еще тоди жила традиційно в народі і се підносить еще більше значінь сего пам'ятника», – зауважує вчений [5, с. 9].

Даючи оцінку пам'яткам давньої літератури, С. Єфремов в «Історії українського письменства» виділяє величний образ «Слова о полку Ігоревім», «великого поета старих часів» [3, с. 61] «віщого» Бояна, який, на думку вченого, був співцем героїчної слави княжої доби на зразок пізніших кобзарів та лірників. До таких натхненних співців, що прославляли своїх героїв автор відносить і автора «Слова», який творить «по былинамъ» свого часу і якого літературознавець вважає «великим громадянином» [3, с. 64], «благородним патріотом» [3, с. 65] тощо. «Серце його билось в унісон з громадським серцем, боліло його горем та муками. Красу поетичної форми знав він, як поєднати з тими думками, що ... повинні були сушити голови кращим синам свого часу в давній Русі. Любов до рідного краю та народу гарячим б'є джерелом з цього дивного твору і вкладає авторові чудові образи, вириває з уст прокльони гніву на людей, що гублять батьківщину» [3, с. 64]. Загалом літописців С. Єфремов вважає найкращими людьми, що відображали ідеологію свого часу, творили «політичні енциклопедії» і були спроможними піднятися над егоїстичними особистісними чи класовими інтересами й захистити національні, загальнонародні справи.

У шкільному підручнику М. Возняка «Старе українське письменство» (1922 р.) зустрічаємо докладний розгляд образу скомороха-поета, «гуслого», подібного до Бояна із «Слова о полку Ігоревім». Для історії українського письменства, на думку автора книги, надзвичайно важливою є згадка про таких особистостей, оскільки були вони носіями не тільки української традиційної поезії, а й зберігачами історії рідного народу (саме тому сталіністи під час Харківського З'їзду народних співців 1930 року знищили 337 його делегатів, які були нащадками таких поетів). Про скоморохів-поетів йдеться у билинах. Акомпануючи собі, гуслий співав про старовину й сучасні йому часи, вводив у пісню приповідки, дотепні вислови, приспівки, чим справляв сильне враження на слухачів. У своїх виступах скоморох-поет славив давніх лицарів і сучасних йому князів.

«Поетом-пророком божого походження», «внуком Велеса» називає Бояна М. Возняк [2, с. 182]. «Його гра на гусях і спів очаровували всіх як спів соловія. Співав головню про давні часи...», – зазначає вчений [2, с. 182]. У книзі підкреслюється першорядна роль поета в духовному житті наших пращурів, розвитку дружинного історичного епосу, який Боян виробив на лицарській основі. Літературний критик наголошує на тому, що поет виконував роль містка між минулими і сучасними поколіннями, формував свідоме ставлення до героїчних сторінок історії, що сприяло ментальному єднанню українського народу.

Аналіз змісту поеми «Слово о полку Ігоревім» М. Возняком, дає можливість зробити такі висновки:

- автор «Слова» міг бути членом не дружини Ігоря, а саме князя Святослава, бо на ньому сфокусував свої особисті симпатії;
- ліро-епічний характер твору, висловлення слави героям наприкінці «Слова», форма його побудови нагадує героїчний епос українців – народні думи пізніших часів;
- окремі міфологічні вірування запозичені з традиційної поезії та вводяться для підсилення характеристики образів, відображення лицарських якостей героїв (сокіл і тур – символи сили і хоробрості; вовк – символ швидкості й бігу; дятли й солов'ї – символ успіху та ін.);
- поема віддзеркалює не тільки подробиці військового життя, а й мирного життя українців (хліборобську працю, весільний бенкет, богомилство Ігоря після полону);
- твір осяяний позбавленою всякої тенденційності високою ідеєю цілісності Київської держави та став її лебединою піснею [2, с. 184 – 185].

У підручниках з історії української літератури М. Грунського, О. Дорошкевича, Г. Пільгука розгляд творів давньої української літератури відсутній.

Розширені критичні статті, присвячені поемі «Слово о полку Ігоревім» подібаємо у підручниках 1943 – 1985 рр. для 8 класу за загальною редакцією О. Білецького. У підручнику 1979 року наявна вступна стаття, де посилаючись на доповідь Л. Брежнєва на XXV з'їзді КПРС про чергові завдання в галузі внутрішньої і зовнішньої політики, О. Білецький пояснює читачеві, що розглядає літературний процес у конкретній історичній обстановці, у зв'язку з історичними подіями, фактами класової боротьби певної епохи [15, с. 6]. На думку О. Білецького, дружинний співець Боян жив у першій половині XI століття і вплинув своєю творчістю на автора «Слова». Загалом цей образ отримав досить нейтральне трактування літературознавця. «Автор «Слова» називає Бояна «внуком Велеса», «віщим співцем». Творчість Бояна різностороння. Він не додержує суворого плану; говорячи про сучасне, він згадує й минуле. «Приспівками» він надає різноманітності своїм творам...» [16, с. 120]. Слов'янський бог Велес визначається літературним критиком як «бог стад, пізніший покровитель поетів, так само як Грецький Аполлон» [16, с. 120].

Окрім цього в критичній статті звучать антирелігійні агітки, які виявляються в наголошенні на світськості автора «Слова», незначному церковному елементі у творі. «Але навіть саме слово «бог», без якого не обходить майже ні одна сторінка літопису, в «Слові» зустрічається надзвичайно рідко. Цікаво, що Ярославна, звертаючись з мольбами до сонця, вітру й Дніпра, навіть не загадує про християнського бога. Церковна мораль чужа авторові «Слова»» [16, с. 124 – 125].

Привертає увагу й підхід О. Білецького до висвітлення патріотизму як основної ідеї поеми. Вчений відзначає авторське прихильне ставлення до померлого Володимира Мономаха і сучасного «Слову» великого князя київського Святослава, який набуває у поемі рис об'єднуючого начала, помічає їхній високий патріотизм, який на його думку, в ті часи був властивий лише незначній кількості освічених людей, та робить висновок, який націлений на формування в читачів радянського патріотизму. «В епоху феодальної роздробленості, напередодні страшної монголо-татарської навали в «Слові о полку Ігоревім» в яскравих художніх образах була висловлена ідея любові до батьківщини – велика ідея, дорога й зрозуміла населенню нашого великого й багатонаціонального Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Згідно з матеріалами статті, в жодному творі XI – XIII століть не спостерігається такого яскравого і художнього втілення цієї ідеї через розмаїті образи «Слова», – підсумовує вчений [16, с. 130].

Щодо інших героїв «Слова», то О. Білецький відзначає хоробрість і благородність князя Ігоря, якого характеризує як людину, наділену суворою, спокійною відвагою і рішучістю. Він не звертає увагу на «знамення», зневажає смерть і небезпеку: «Прагнення йти назустріч ворогові, войовниче бажання «напитися шоломом Дону» бере гору. Честь і слава – головні рушії поведінки Ігоря; звертаючись до своєї дружини, він каже: «краще вбитому бути, ніж полоненому бути»», – зауважує літературознавець [16, с. 130].

Вчений помічає той факт, що Святослав, князь київський, високо оцінює лицарські чесноти Ігоря і Всеволода: «Ваші хоробрі серця з міцного булату викувані, а в одвазі загартовані». Автор, як ми знаємо, не співчуває задумові Ігоря, проте, наділяє Ігоря рисами князя – оборонця рідної землі, близького до дружини воїна, вірного й стійкого, хоч і самовпевненого; б'ючись до останнього, він завертає полки, що починають відступати» [16, с. 130].

Даючи характеристику образу Всеволода, О. Білецький залучає матеріали літописного оповідання, де мимохідь згадується хоробрість цього князя, що «чимало мужності показав» [16, с. 131]. Вчений відзначає особливо піднесений тон зображення автором воєнної доблесті цього князя. «Як буйний тур, б'ється він у передовому загоні, прискає на ворогів стрілами, гримить мечем об ворожі шоломи, і куди не повернеться він у січі, там лежать голови половецькі. Він, як і брат, шукаючи слави, готовий забути для ратних подвигів і про батьківський престол князівський, і про милу жінку свою» [13, с. 19]. Загалом літературний критик помічає шанобливе ставлення князя до своїх бойових товаришів, теплоту та

гордість, з якою князь говорить про них. Героїзм, хоробрість, загартованість воїнів – якості, які підносить О. Білецький: «Сповиті під трубами, виплекані під шоломами, бували вояки завжди готові до бою з ворогом; наче сірі вовки в полі, скачуть вони, не боячись небезпеки, шукаючи собі честі, а князеві слави» [16, с. 131]. Окрім цього, вчений звертає увагу і на ставлення самого автора до русичів, який захоплюється їхнім благородством, відвагою, зневагою до небезпек, байдужістю до багатства, і навіть зброєю цих відчайдушних людей.

Князь Святослав трактується у підручнику як особа, що відіграє особливу роль у творі, оскільки здобув перемогу над половцями, заволодів великою здобиччю, полонив хана Кобяка. Центральне місце цього князя у творі пояснюється його софійністю, прозорливістю, далекоглядністю тощо. Літературний критик відзначає той факт, що Святослав засуджує славолюбство Ігоря і Всеволода, які не узгодили власних дій з іншими князями, намагається своїм закликком підняти русичів для нового походу на половців, об'єднати молодших князів на боротьбу. «Святославі властивий ширший, ніж іншим князям, підхід до дійсності. У розумінні подій, відносин між князями він стоїть вище, ніж будь-хто з князів. Це величний образ мудрого володаря, авторитет якого для співця «Слова» здається непорушним» [13, с. 21].

Святослав у зазначеному підручнику характеризується як особистість, що поєднує риси мудрого політика й могутнього полководця, як найближчий співцеві образ. Ідеалізація цього героя, на думку О. Білецького, зумовлена старшим віком, досвідченістю, авторитетністю князя, що давало змогу об'єднання для справи величезної політичної ваги – спільної боротьби з кочівниками саме навколо цієї особи.

Таким чином, розгортаючи галерею образів князів руських, показуючи відносини між ними, висловлюючи своє ставлення до них, автор, на думку вченого, втілює основну ідею твору – ідею «боротьби з князівськими незгодами, якими користуються вороги, «бо через незгоду постало насильство від землі Половецької»» [16, с. 135].

Подібну інтерпретацію отримали герої «Слова о полку Ігоревім» у підручнику за редакцією М. Грицай (1988 р.). Осмислюючи початок поеми, літературний критик пише: «Автор має намір розповісти про похід у такий спосіб, щоб, з одного боку, уславити руських воїнів за їхній патріотизм, відвагу, мужність, а з другого – довести, що всі ці чудові якості мало принесуть користі батьківщині, якщо князі не будуть діяти спільно, не об'єднують своїх зусиль у боротьбі проти ворога, за створення сильної, єдиної держави» [14, с. 14].

М. Грицай виділяє образи та вчинки Ігоря та Всеволода як основних учасників походу та помічай той факт, що автор возвеличує цих героїв «за те, що вони проймалися ідеєю захисту рідної землі і готові захищати її до останнього подиху. В їх особі автор бачить кращих представників сучасних йому князів» [14, с. 16 – 17].

Щодо князя Ігоря, то він у підручнику характеризується як хоробрий, відважний, відданий Батьківщині герой-патріот, як непримиренний ворог половців, який, щоправда, виявляє нерозсудливість, бо вирішує здобути перемогу над половцями сам, без допомоги інших руських князів. Відзначаючи шляхетність, рішучість та інші найкращі лицарські чесноти князя, вчений підкреслює: «Чесць і слава – головні рушії поведінки Ігоря; звертаючись до своєї дружини, він каже: «Краще ж би порубаним бути, ніж полоненим бути» [14, с. 14].

Всеволод трактується у підручнику як втілення героїзму руських воїнів, як відважна й хоробра особистість, здатна власним прикладом надихнути дружину на подвиг. «В Іпатіївському літописі говориться, що Всеволод у бою виявив неабияку мужність. З таким же захопленням пише про нього і автор «Слова». Як розлючений тур, Всеволод іде попереду своїх воїнів, сипле на ворогів стрілами, бряжчить об шоломи мечами булатними. Куди тур поскаче, там лежать погані голови половецькі, розсічені його шаблею ворожі шоломи» [14, с. 17]. М. Грицай підкреслює, що цей князь завжди в центрі бою, залишаючи заради цієї справи батьківський князівський престол і кохану дружину.

Князь Святослав, згідно з поясненням М. Грицай, займає своєрідне місце в творі. На думку вченого, в образі Святослава автор не відтворює риси конкретної особи, а бажає створити свій ідеал мужнього правителя руської землі, далекоглядного і прозорливого політика. Літературний критик припускає, що автор не випадково вивів у центр другої частини «Слова» образ Святослава, бо він – князь київський, а саме Київ розглядається автором поеми як центр могутньої об'єднаної Давньоруської держави. Крім того, перед походом Ігоря, Святослав двічі перемагав половців. Тому автор «Слова», на переконання М. Грицай, намагався у будь-який спосіб возвеличити постать Святослава, зробити його ім'я символом об'єднання Русі, без чого неможлива була сильна Давньоруська держава, здатна не тільки протистояти натиску кочівників, а й диктувати їм свою волю.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, образи героїв поеми зумовлені реаліями дружинного побуту кінця XII століття й віддзеркалюють світоглядні уявлення особистості означеного періоду. Головні персонажі твору синтезують фольклорні, книжні й авторські елементи, а також вміщують ідеологічну, міфологічну та естетичну складову. Створені автором «Слова о полку Ігоревім» образи символізують невмирущі ідеї патріотизму, національної волі, честі, єдності, а також прагнення утвердити національну самобутність українського народу.

Було встановлено, що поема «Слово о полку Ігоревім» у шкільних підручниках ХХ століття трактувалася як апофеоз воїнської доблесті, вірності Батьківщині, відваги й хоробрості. Найкращі лицарські чесноти українців, що втілювалися в образах героїчної поеми, слугували цілям радянської ідеології, адже спрямовувалися на формування радянського патріотизму й інтернаціоналізму, розуміння згубності чвар для добробуту «широких народних мас».

Подальшої розробки потребує інтерпретація образів Г. Сковороди у шкільних підручниках радянської доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балушок В. Г. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян / В. Балушок. – Львів – Нью-Йорк: В-во М. П. Коць, 1998. – 216 с.
2. Возняк М. Старе українське письменство / Михайло Возняк. – Львів, 1922. – 396 с.
3. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов / за ред. М. К. Наєнка. – Київ : Femina, 1995. – 538 с.
4. Залізняк Л. Л. Первісна історія України: Навч. посібник / Л. Залізняк. – К.: Вища шк., 1999. – 263 с.
5. Застирець Й. Історія рускої літератури від найдавніших часів по нинішній день / Й. Застирець. – Львів, 1902. – 73 с.
6. Мифы народов мира. Энциклопедия (В 2 т.). Т. 1. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М.: «Советская Энциклопедия», 1980. – Т. 1. А – К.
7. Огієнко І. Слово про Ігорів похід / Іван Огієнко / Упоряд., автор передмов. Микола Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 315 с.
8. Раевский Д. С. Модель мира скифской культуры. Проблемы мировоззрения ираноязычных народов евразийский степей тысячелетия до н. э. / Д. Раевский. – Москва, 1985. – 256 с.
9. Сліпущко О. Книжно-фольклорний світогляд «Слова о полку Ігоревім» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/37-2/4.pdf>
10. Слово про Ігорів похід / Упоряд., автор передмов. Микола Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 315 с.
11. Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега // Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX – XV століть : у 2 кн. / [упор. В. Яременко, О. Сліпущко, перед. В. Яременка]. Кн. 2. – К. : Аконтіт, 2002. – С. 356 – 391.
12. Телегін Д. Я. Середньостогівська культура епохи міді / Д. Телегін. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 131 – 139.
13. Українська література. Підручник для 8 класу / За заг. ред. ак. О. І. Білецького. – Київ: «Радянська школа», 1985. – 238 с.
14. Українська література: Підручник для 8 класу / За ред. проф. М. С. Грицяя. – Київ: «Радянська школа», 1988. – 243 с.
15. Українська література: Підручник для середньої школи VIII клас / За заг. ред. О. І. Білецького. – К.: «Радянська школа», 1979. – 208 с.
16. Українська література: Підручник для середньої школи VIII клас / За заг. ред. О. І. Білецького. – М.: «Радянська школа», 1943. – 279 с.
17. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2005. – 608 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Balushok V. H. Obriady initsiatsii ukrainsiv ta davnikh slovia / V. Balushok. – Lviv – Niu-York: V-vo M. P. Kots, 1998. – 216 s.
2. Vozniak M. Stare ukrainske pysmenstvo / Mykhailo Vozniak. – Lviv, 1922. – 396 s.
3. Yefremov S. Istorii ukrainskoho pysmenstva / Serhii Yefremov / za red. M. K. Naienka. – Kyiv : Femina, 1995. – 538 s.
4. Zalizniak L. L. Pervisna istoriia Ukrainy: Navch. posibnyk / L. Zalizniak. – K.: Vyshcha shk., 1999. – 263 s.
5. Zastyrets Y. Istorii ruskoj literatury vid naidavnishykh chasiv po nynishnii den / Y. Zastyrets. – Lviv, 1902. – 73 s.
6. Myfy narodov myra. Entsiklopedyia (V 2 t.). T. 1. / Hl. red. S. A. Tokarev. – M.: «Sovetskaia Entsiklopedyia», 1980. – T. 1. A – K.
7. Ohiienko I. Slovo pro Ihoriv pokhid / Ivan Ohiienko / Uporiad., avtor peredmov. Mykola Tymoshyk. – K.: Nasha kultura i nauka, 2005. – 315 s.
8. Raevskiy D. S. Model myra skyfskoi kultury. Problemy myrovozzrenyia yranoiazыchnykh narodov evrazyiskyi stepei tysyacheletyia do n. э. / D. Raevskiy. – Moskva, 1985. – 256 s.
9. Slipushko O. Knyzhno-folklorniy svitohliad «Slova o polku Ihorevim» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/37-2/4.pdf>
10. Slovo pro Ihoriv pokhid / Uporiad., avtor peredmov. Mykola Tymoshyk. – K.: Nasha kultura i nauka, 2005. – 315 s.
11. Slovo pro pokhid Ihoriv, Ihoria, syna Sviatoslava, vnuka Oleha // Zolote slovo. Khrestomatiiia literatury Ukrainy-Rusi epokhy serednovichchia IKh – KhV stolit : u 2 kn. / [upor. V. Yaremenko, O. Slipushko, pered. V. Yaremenka]. Kn. 2. – K. : Akonit, 2002. – S. 356 – 391.
12. Yelehin D. Ya. Serednostohivska kulura epokhy midi / D. Telehin. – K.: Nauk. dumka, 1973. – S. 131 – 139.
13. Ukrainska literatura. Pidruchnyk dlia 8 klasu / Za zah. red. ak. O. I. Biletskoho. – Kyiv: «Radianska shkola», 1985. – 238 s.

14. Ukrainska literatura: Pidruchnyk dlia 8 klasu / Za red. prof. M. S. Hrytsaia. – Kyiv: «Radianska shkola», 1988. – 243 s.
15. Ukrainska literatura: Pidruchnyk dlia serednoi shkoly VIII klas / Za zah. red. O. I. Biletskoho. – K.: «Radianska shkola», 1979. – 208 s.
16. Ukrainska literatura: Pidruchnyk dlia serednoi shkoly VIII klas / Za zah. red. O. I. Biletskoho. – M.: «Radianska shkola», 1943. – 279 s.
17. Entsyklopedyia symvolov, znakov, emblem. – M.: Eksmo; SPb.: Mydhard, 2005. – 608 s.

Йовенко Л. И. Образы героев в поэме «слово о полку игореве» и их трактовка в школьных учебниках XX века

В статье на основе анализа поэмы «Слово о полку Игореве», а также отдельных школьных учебников XX века, осуществлено характеристику образов героев художественного произведения, выяснена их трактовка в истории литературного образования указанного периода. Установлено, что образы героев поэмы обусловлены реалиями дружинного быта конца XII века, отражают мировоззренческие представления личности определенного периода, а также символизируют бессмертные идеи патриотизма, национальной свободы, чести, единства, стремление утвердить национальную самобытность украинского народа. Сделан вывод, что поэма «Слово о полку Игореве» в школьных учебниках XX века рассматривалась как апофеоз воинской доблести, верности родине, отваги и храбрости. Лучшие рыцарские добродетели украинцев, выразившиеся в образах героической поэмы, служили целям советской идеологии, потому что были направлены на формирование советского патриотизма и интернационализма, понимание пагубности распри для благосостояния «широких народных масс».

Ключевые слова: герой, героизм, патриотизм, история литературного образования, школьные учебники, украинская литература, духовный мир личности.

Yovenko L. Images Of Heroes In The Poem "Word On The Igoresh Cell" And Their Traction In The School Textbooks Of The 20th Century

The article is based on an analysis of the poem «Slovo o polky Igorevim» and some school textbooks of the 20th century. The characteristic of images was made as well as clarified their interpretation in the history of literary education of that period. The author found out that characters of the poem were caused by reality of life at the end of 12th century and reflected the philosophical ideas of personality at that period, and symbolized the ideas of patriotism, national freedom, honor, unity, and desire to create national identity of the Ukrainian people. It was concluded that poem «Slovo o polky Igorevim» in school textbooks of the 20th century was treated as the apotheosis of war valor, loyalty to the Motherland, courage and bravery. The best Ukrainian knight virtues, that was shown in the images of the heroic poem, served as the aims of Soviet ideology, because all that was used for formation the Soviet patriotism and internationalism, understanding the disastrous of strife for the welfare of «the masses».

Keywords: hero, heroism, patriotism, history of literary education, school textbooks, Ukrainian literature, the spiritual world of the individual.